

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.39>**Христина Солодовнікова,**канд. психол. наук, юрист наукової теми,
магістр права

Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАХИСТ РОЗВИТКУ ДИТИНИ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ

У науковій розвідці проведено компаративний аналіз законодавства України та Німеччини в сфері захисту розвитку дитини. Встановлено, що в Німеччині на законодавчому рівні врегульовано та реалізовано систему такого захисту.

Виявлено, що німецька система захисту розвитку дитини передбачає залучення спеціальних наглядових органів, покликаних допомогти і підтримати батьків для сприяння здорового розвитку дитини. В Україні попри існування подібних наглядових органів, вони покликані виконувати наглядові та дорадчі функції, а одним із головних їх завдань є профілактика та протидія зловживанням батьківськими правами.

Посилаючись на аналіз законодавства України, автор дослідила суть поняття «розвиток дитини», а саме те, що дитина має бути забезпечена умовами для фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Проте в нормативно-правових актах України замало конкретизовано ці «умови».

Автором здійснено ретроспективний аналіз еволюції правової системи захисту та правового регулювання захисту розвитку дитини в Німеччині. Виявлено стійкі тенденції щодо того, що система захисту та правове регулювання цієї сфери суспільних відносин у Німеччині насамперед спрямовані на захист та охорону не лише розвитку дитини, а й на створення сприятливих умов для її батьків чи опікунів.

Розглянуто певні українські та міжнародні нормативно-правові акти, які присвячені врегулюванню захисту саме розвитку дитини. Встановлено, що загалом українське законодавство відповідає міжнародним стандартам у цій сфері, але не вирішеними залишаються деякі питання щодо прав та обов'язків держави в контексті соціальної, правової тощо допомоги батькам та особам, які їх замінюють (опікунам і піклувальникам), у контексті захисту розвитку дитини.

Перспективним є подальше науково-практичне розв'язання проблем запровадження такої державної підтримки з огляду визначення необхідної міри втручання держави в регулювання сімейних відносин, а також чітке визначення поняття «умови розвитку дитини» та його врегулювання на законодавчому рівні.

Ключові слова: захист, розвиток, дитина, дитинство, система захисту, законодавство, Україна, Німеччина.

Постановка проблеми. Нині в Україні реалізовано потужний кластер нормативно-правових актів, які безпосередньо закріплюють правовий статус дитини та юридичний механізм забезпечення, охорони та захисту прав дитини в Україні. Зазначений механізм загалом відповідає міжнародним стандартам у сфері прав дитини, закріпленим у відповідних конвенціях. Після Революції Гідності та в умовах воєнної агресії з боку РФ в Україні гостро постають питання захисту прав людини і прав дитини зокрема. Це актуалізує необхідність перегляду окремих положень чинного законодавства у сфері забезпечення захисту розвитку дитини.

Своєрідність цієї проблеми пояснюється тим, що діти зростають і дорослішають, а для

цього необхідні умови для повного та всебічного розвитку їх особистості. Дослідження проведено в рамках наукової теми «Розробка системного вчення про основні права людини з метою втілення в Україні європейських правових цінностей у контексті розбудови громадянського суспільства» Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки в сфері проблем захисту прав дитини проводилося науковцями різних галузей права. Дослідженням теоретико-правових аспектів процесу становлення, розвитку та функціонування прав дитини присвячували свої наукові розвідки українські науковці Н.М. Крестовська, О.І. Ана-

толієва, С.В. Несінова, С.П. Коталейчук, С.А. Саблук та інші. Серед іноземних науковців ці питання вивчали В.І. Абрамов, В.В. Кулапов.

Окремих аспектів вказаної проблеми торкалися С.В. Бобровник, С.С. Алексєєв, М.І. Хавронюк, Б.І. Андрусишин, В.Д. Бабкін, Ю.С. Шемшученко, К.Г. Волинка, В.В. Головченко, С.М. Тимченко, Є.О. Харитонов тощо. Проте замало висвітленими залишаються проблеми забезпечення умов та гарантій всебічного розвитку дитини, що актуалізує появу нових підходів до дослідження цієї проблематики.

Метою статті є здійснення компаративного аналізу правових систем захисту розвитку дитини в Німеччині та Україні для подальшого виявлення та реалізації ефективних методів і заходів захисту розвитку дитини. Відповідно до мети сформульовано таке завдання – здійснити порівняльний аналіз систем захисту розвитку дитини в Україні та Німеччині.

Виклад основного матеріалу. Захист розвитку дитини – це гнучкий процес, еволюційно спрямований на те, щоб надати дитині якомога більше гарантій захисту для розвитку її особистості. 60-70 ті роки минулого століття характеризуються поглибленою увагою до системи захисту дітей як на міжнародному, так і на національному рівнях. Це було зумовлено поглибленням наукових знань, насамперед у сфері медичних і соціальних наук.

Так, на прикладі Німеччини можна відслідкувати соціально-політичні та історичні зміни в цій сфері, які призводять до переоцінки та змін у пріоритетах, що відбуваються у правовій сфері. Аналіз законодавства Німеччини часів Веймарської республіки свідчить про те, що держава намагалася максимально врегулювати цю сферу захисту дитини, тримаючи при цьому всі важелі в своїх руках. Після її падіння в Основному Законі ФРН відбулися істотні зміни, в тому числі було змінено відносини між державою та сім'єю, а пріоритет у вихованні дитини почав належати батькам. Одночасно було створено державний орган з надзору за цим.

1953 року у Гамбурзі Ф. Лежоном було створено німецький союз захисту дітей. В той час на тлі соціальних зрушень, як стверджує М. Хершельман, у Німеччині виник так званий «Новий захист дітей», або «Демократичний захист дітей» [1], діяльність якого спрямовувалася на встановлення низки обмежень щодо політики захисту дітей, спрямованої на звітність, статистичні дані, оцінювання загроз, державне втручання зі зростаючою

кількістю адміністративної роботи та зменшенням допомоги.

Захист розвитку дитини передбачає, що від початку життя дитина набуває особливого статусу, який передбачає законодавчо врегульоване широке коло прав та обов'язків, спрямованих гарантувати, забезпечити вільний розвиток особистості дитини. Ці права і обов'язки покладені на державу, батьків (осіб, які прирівнюються до них, – опікунів та піклувальників), а також суспільство загалом.

Норма частини 3 статті 51 Конституції України передбачає захист дитинства в Україні. Закон України «Про охорону дитинства» [2] дає визначення такого періоду життя людини, який підлягає особливій охороні: «дитинство – період розвитку людини до досягнення повноліття». Крім того, в цьому законі гарантовані та охоронювані певні види розвитку дитини. Так, у статті 4 зазначено систему заходів щодо охорони дитинства, абзац 3 згаданої статті чітко визначає сферу охоронюваних законом «фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей» [2].

Оскільки дитина має особливий статус, є особливою категорією громадян, які до певного часу не в змозі повністю реалізувати власні права, то в світі розроблено та діє великий кластер міжнародних і національних законодавчих актів, спрямованих на захист її розвитку в безпечних і сприятливих умовах, у середовищі сім'ї або опікунів для підготовки дитини до життя у вільному суспільстві та захисту дітей.

Згідно статті 2 Закону України «Про охорону дитинства» [2], в Україні «законодавство у сфері охорони дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і складається з цього Закону, а також інших нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у цій сфері».

Аналіз основних законодавчих актів України дав змогу встановити, що загальна формула захисту розвитку дитини розкривається в абзаці 3 статті 4 Закону України «Про охорону дитинства» [2], де встановлено умови розвитку та зазначено, що дитина має бути забезпечена умовами для фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку.

Головними пріоритетами законодавства України у цій сфері є охорона, захист насамперед фізичного існування та розвитку дитини; право на життя; право на охорону здоров'я і безоплатну кваліфіковану медичну

допомогу; право на безпечні умови для життя і здорового розвитку.

Так, Основний Закон України 1996 року [3] офіційно закріплює право кожної дитини на життя (стаття 27). У діючому законодавстві України регулюються такі аспекти цього права: заборона здійснення медичними працівниками евтаназії; наявність кримінальної відповідальності за позбавлення життя, зараження вірусом імунодефіциту людини та за інші злочини проти фізичного існування. Крім того, норми Конституції України передбачають захист гідності дитини, зокрема в абзаці 2 статті 28 Конституції України закріплено положення про недопустимість катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання [3].

Особливу увагу в системі законодавства щодо захисту розвитку дитини приділено сім'ї, правам та обов'язкам батьків, оскільки саме сім'я покликана забезпечити всебічний здоровий розвиток дитини. На відміну від німецької системи захисту, українська не є такою цілісною та деталізованою. Зокрема, в німецькому законодавстві приділено особливу увагу створенню та підтриманню здорових умов розвитку дитини в сім'ї. Тут існує чіткий порядок розподілу обов'язків батьків і держави щодо сприяння і захисту інтересів дитини: це право і обов'язок батьків про піклування, виховання та захист дитини (стаття 6 абзацу 2 речення 1 Основного Закону ФРН) [4].

Батьки в Основному Законі ФРН та юрисдикції федеральної Конституції [4] чітко позиціонуються як уповноважені державою захисники інтересів і потреб дитини. Завданням держави при цьому є нагляд за виконанням батьківських прав (стаття 6 параграфу 2 пункту 2 Основного Закону ФРН) [4], для чого формуються заклади нагляду, покликані забезпечити захист інтересів дитини за умов неефективності або її відсутності такого захисту з боку батьків, а також за умови загроз добробуту дитини [4]. З цією метою покликана впровадитися державна спілка – об'єднання федеральної держави та її інститутів.

Параграф 16 Книги 8 Соціального кодексу ФРН [5] присвячено тому, щоб батьки «більш ефективно виконували свої батьківські обов'язки». Вони також повинні показати способи вирішення конфліктних ситуацій у сім'ї без насильства». В Німеччині створено та впроваджено цілі програми виховання сім'ї, орієнтовані на батьків, з метою підвищення ефективності всебічного розвитку дитини, а також покращення психологічної атмосфери в сім'ї.

В Україні ця сфера залишається поза межами правового регулювання. На законодавчому рівні проблеми розвитку дитини в Україні розглядаються під кутом розвитку особистості дитини. Її соціальний, духовний, інтелектуальний розвиток у соціальному середовищі гарантується та захищається. В цій сфері відносини, окреслені нормами Основного Закону України та іншими нормативно-правовими актами, покликані гарантувати та захищати права дитини в таких сферах: право на проживання в сім'ї разом із батьками або в сім'ї одного з них та право на піклування батьків; право на освіту; право на свободу, особисту недоторканність і захист гідності (дитина має право особисто звернутися до державних органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів); право на ім'я та громадянство; право на вільне висловлення особистої думки, поглядів, розвиток власної суспільної активності; право на свободу совісті та релігійних переконань; право на отримання інформації, за умови, якщо така інформація не зашкодить її фізичному або психічному стану і відповідає її віку; право на звернення; право на працю та на зайняття підприємницькою діяльністю тощо.

Одночасно зі згаданими фундаментальними правами людини, які належать неповнолітнім, законом передбачені і деякі особливі права дитини, специфіка яких зумовлена її потребою в особливому захисті, турботі і допомозі. Крім Основного Закону, захист розвитку дитини врегульовано також у багатьох актах національного законодавства КК, ЦК, спеціальних ЗУ, зокрема, Законі України «Про охорону дитинства» [2], основна увага щодо захисту розвитку дитини зосереджена у Сімейному кодексі (далі – СК) [6].

Окрім загального права на проживання в сім'ї, для дитини передбачені й інші права у сфері сімейного життя. Так, на батьків згідно статті 150 Сімейного кодексу України покладаються обов'язки виховання та розвитку дитини, яким кореспондують права дитини. Відповідно до статті 153 СК України дитина має право на безперешкодне спілкування з батьками (це право може бути обмежене у деяких випадках, передбачених законом) [6]. Схожі норми передбачені й у статтях 15, 16 Закону України «Про охорону дитинства» [2]. Крім того, дитина має право на отримання інформації про відсутніх батьків, якщо це не завдає шкоди її психічному і фізичному здоров'ю.

Дитина має право дати або не дати згоду на усиновлення (стаття 218 СК України) [6]. Сімейним кодексом України закріплено загальне правило, згідно з яким дитина має

право на те, щоб бути вислуханою батьками чи іншими членами сім'ї, а також будь-якими посадовими особами з приводу питань, що стосуються її особисто або її сім'ї. Незалежно від свого віку кожна дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні будь-яких спорів як між її батьками, так і між іншими особами з питань, які стосуються її виховання, місця проживання тощо (стаття 171 СК України) [6].

Виходячи з цих законодавчих приписів, дитина має право на піклування з боку батьків про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, на забезпечення батьками здобуття нею повної загальної середньої освіти, підготовку її до самостійного життя, повагу до її гідності. Батькам заборонено здійснювати будь-які види експлуатації дитини, застосовувати фізичні покарання та інші види покарань, які принижують людську гідність дитини. По досягненню дитиною 14-річного віку, вона згідно законодавства України набуває право самостійно звертатися до суду з позовом про позбавлення батьківських прав своїх батьків або одного з них. Тому є підстави стверджувати, що в Україні дитина забезпечена широким колом прав, покликаних гарантувати захист її вільного і здорового розвитку.

Для порівняння наведу приклад деяких норм статті 6 Основного Закону ФРН [4], в якій врегульовано взаємини дитини і батьків та держави. У цій статті також визначено, що опіка і виховання – це природне право батьків та їх обов'язок, а за їхньою діяльністю спостерігає держава в особі спеціальних об'єднань. Проти волі батьків чи осіб, які їх замінюють, діти можуть бути позбавлені такого піклування лише на підставі закону за умови, що батьки не мають змоги належно виконувати свої обов'язки, або прямої загрози їх добробуту за умови, що вони можуть стати безпритульними.

У статті 51 Конституції України, норми якої визначають поняття «шлюбу», рівність прав і обов'язків подружжя, абзаци 2 і 3 присвячені правам і обов'язкам батьків і дітей, а також встановлюється, що «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [3]. Тому є підстави стверджувати, що втручання держави у справи сім'ї і питання взаємин батьків і дітей врегульовані на рівні охорони.

Німецька система захисту дітей, на думку М. Хершельмана, через виклики сьогодення знаходиться на перехресті: або обрати напрям демократичної системи допомоги, де висококваліфіковані спеціалісти разом з особами, які приймають цю допомогу (Hilfe Teilnehmer), створюють соціально-орієнто-

вані мультидисциплінарні мережі, які враховують права, обов'язки та відповідальність, а також інтереси всіх зацікавлених осіб.

Інший напрям у умовах пандемії набирає обертів у деяких країнах світу, що загрожує нахилом до авторитарної антидемократичної системи допомоги, обмеженою кількістю послуг, і залучає спеціалістів, за формулюванням М. Хершельмана, до «неоуправлінських» процедур, посилення бюрократизації та ігнорування інтересів всіх учасників [7].

Слід зазначити, що 70-ті роки минулого століття в Німеччині характеризувалися активним розвитком центрів захисту дітей, а в 90-х роках було розроблено та реалізовано Соціальний Кодекс ФРН, книга 8 якого цілком присвячена регулюванню сфери благополуччя дітей і молоді, основною концепцією якого стало співчуття та надання допомоги батькам для забезпечення здорового розвитку дитини [8].

У 2005 році було розроблено та втілено «Закон про захист дітей і підлітків» (KICK) [9], а у 2012 році було прийнято Федеральний закон про захист дітей [10] разом із Основним Законом ФРН (параграф 1 пункту 3) та цивільним кодексом ФРН, де вказані нормативно-правові акти складають законодавчу систему захисту дітей у Німеччині.

Цікавою є позиція Федерального Конституційного Суду ФРН щодо того, що характер і міра втручання держави та суду в сім'ю мусять визначатися ступенем «неспроможності батьків» виконувати свої батьківські обов'язки. Так, згідно рішення Федерального Конституційного Суду 24, 119 (144 f) від 29 липня 1968 року держава мусить спочатку зробити все можливе для формування та відновлення відповідальної поведінки батьків, допомагаючи і підтримуючи їх, а за умови, якщо батьки все ж продовжують безвідповідальну поведінку, держава може вдатися до покарання у вигляді позбавлення батьківських прав. Здійснюючи подібний крок, держава мусить організувати подальші умови для здорового розвитку дитини.

В Україні існують органи опіки та піклування, покликані захищати права дітей, які залишилися без батьків. Також згідно статті 215 Сімейного кодексу, безпосереднє ведення справ щодо опіки й піклування покладається на відділи та управління районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад. Відповідно до компетенцій, визначених законодавством, вони покликані забезпечити захист особистих і майнових прав та інтересів дітей (стаття 6 Закону України «Про охорону дитинства»).

Згідно статті 17 Сімейного кодексу орган опіки та піклування надає допомогу особі у здійсненні нею своїх сімейних прав і виконанні сімейних обов'язків в обсязі та у порядку, встановленому цим кодексом та іншими нормативно-правовими актами. Норми статті 19 цього кодексу передбачають, що до компетенції органів опіки та піклування належать також обов'язкова участь у судових справах при вирішенні спорів щодо позбавлення та поновлення батьківських прав.

Що ж до рішення Конституційного Суду, то безумовним пріоритетом суд визнає невтручання в сімейне життя, крім випадків, передбачених законом. Так, КСУ визначає, що в Україні дитинство охороняється [11] державою (частина третя статті 51 Конституції України). «Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» [2] держава має забезпечувати належні умови для виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності (стаття 4). Пріоритетом у правовому регулюванні сімейних відносин є забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку (частина друга статті 1 Сімейного кодексу України)» [12].

Висновки

Дитина має особливий статус, є особливою категорією громадян, які до повноліття не можуть повністю реалізувати власні права. У світі розроблено та діє великий кластер міжнародних і національних законодавчих актів, спрямованих на захист її розвитку в безпечних і сприятливих умовах, у середовищі сім'ї або опікунів для підготовки до життя у вільному суспільстві та захисту дітей.

Порівняльний аналіз законодавчих систем захисту розвитку дитини в Україні та Німеччині дав змогу виявити істотні відмінності, які свідчать про те, що німецьке законодавство в цій сфері більш цілісне та спрямоване на допомогу й підтримку сім'ї і батьків, що насамперед дає можливість здорового розвитку дитині.

В Україні законодавчо врегульовано права і обов'язки батьків щодо дитини, але ця сфера залишається поза межами правового регулювання в контексті державної підтримки батьків в усіх видах розвитку дитини. Тому перспективним є подальше науково-практичне розв'язання проблем запрова-

дження такої державної підтримки з метою визначення необхідної міри втручання держави у регулювання сімейних відносин.

Список використаних джерел:

1. Wolff R. Die Chancen dialogischer Qualitätsentwicklung und die Vision eines demokratischen Kinderschutzes. In: Kohaupt G., Hrsg. Reinhart Wolff. Von der Konfrontation zum Dialog. Kindesmisshandlung – Kinderschutz – Qualitätsentwicklung. Köln, 2010, P. 357–371.

2. Закон України «Про охорону дитинства». Документ 2402-III, чинний, ред. від 09.08.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 27.03.2020).

3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.04.2020).

4. Wiesner R. Was sagt die Verfassung zum Kinderschutz? In: Kindler H. et al., Hrsg. Handbuch Kindeswohlgefährdung nach §1666 BGB und Allgemeiner Sozialer Dienst (ASD). München, DJI, 2006.

5. Sozialgesetzbuch (SGB) Achtes Buch (VIII) Kinder- und Jugendhilfe (SGB VIII) § 16 URL: <https://www.buzer.de/gesetz/7514/a147921.htm> (дата звернення: 27.04.2020).

6. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 10.04.2020).

7. Хершельман М. Защита прав детей в Германии (правовые проблемы) // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Юриспруденция. 2018. № 3. С. 146–160.

8. Sozialgesetzbuch (SGB VIII) Achtes Buch Kinder- und Jugendhilfe Stand: Neugefasst durch Bek. v. 11.9.2012 I 2022; Zuletzt geändert durch Art. 8 G v. 30.11.2019 I 1948 URL: <https://www.sozialgesetzbuch-sgb.de/sgbviii/8a.html> (дата звернення: 30.03.2020).

9. Gesetz zur Weiterentwicklung der Kinder- und Jugendhilfe (Kinder- und Jugendhilfweiterentwicklungsgesetz – KICK). URL: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/media/18B251AB8077839F332DC0E6AA4A440F/bgbl105s2729_25285.pdf (дата звернення: 30.03.2020).

10. Gesetz zur Stärkung eines aktiven Schutzes von Kindern und Jugendlichen (Bundeskinderschutzgesetz – BKiSchG). G. v. 22.12.2011 BGBl. I S. 2975 (№ 70); Geltung ab 01.01.2012. URL: <https://www.buzer.de/gesetz/10033/index.htm> (дата звернення: 27.04.2020).

11. Рішення Конституційного Суду України. Справа № 1-4/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-09> (дата звернення: 10.04.2020).

12. Рішення Конституційного Суду України. Справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-16> (дата звернення: 10.04.2020).

Khrystyna Solodovnikova. Child development protection: Ukrainian and German experiences

A comparative analysis of the legislation of Ukraine and Germany in the field of child development protection has been conducted by means of scientific research. It has been established that in Germany the system of such protection is regulated and implemented at the legislative level.

It has been found that the German system of child development protection provides for the involvement of special supervisory bodies designed to help and support parents in promoting healthy child development. In Ukraine, despite the existence of such supervisory bodies, they are called to perform supervisory and advisory functions, and one of their main tasks is to prevent and combat abuse of parental rights.

Based on the analysis of the legislation of Ukraine, the author has explored the essence of the concept of "child development", namely: the child must be provided with conditions for physical, intellectual, moral, cultural, spiritual and social development. However, these "conditions" are not sufficiently specified in the laws and regulations of Ukraine.

The author has analysed retrospectively the evolution of the legal system of protection and legal regulation of child development protection in Germany. There are persistent trends that the system of protection and legal regulation of this area of public relations in Germany is aimed not only at protecting and safeguarding the development of the child, but also at creating favourable conditions for parents or guardians.

Certain Ukrainian and international legal acts devoted to the regulation of the child development protection have been considered. It has been established that in general Ukrainian legislation meets international standards in this area, but some issues regarding the rights and responsibilities of the state in the context of social, legal, etc. assistance to parents and persons replacing them (guardians and trustees) in the context of child development remain unresolved.

Therefore, further scientific and practical solution to the problems of introduction of such state support is promising in order to determine the necessary degree of state intervention in the regulation of family relations, as well as a clear definition of the "conditions" of child development and, consequently, its regulation at the legislative level.

Key words: protection, development, child, childhood, protection system, legislation, Ukraine, Germany.